

Старозаветната канонична трилогия на мъдростта: притчи Соломонови, Иов и Еклисиаст

Нина Топалска

The Old Testament Canonical Wisdom Trilogy: Proverbs, Job, and Ecclesiastes: The Old Testament Wisdom Books Proverbs, Job, and Ecclesiastes present the core of Hebrew understanding of wise living. The texts of these three canonical books defer from each other in their style and language, although they stay in a very close connection of ideas and motifs. We can say that they form a kind of trilogy and represent the main dimensions of the Old Testament Wisdom.

Key words: Old Testament Wisdom Tradition, Literary Forms of Wisdom, Wisdom Trilogy

ВЪВЕДЕНИЕ

Един от най-добрите познавачи на древноеврейската мъдрост Герхард фон Рад определя възникването на старозаветните премъдростни книги като сложен и комплексен феномен. Всеки народ със собствена култура, казва той, посвещава специални грижи в това да приведе в обработени литературни форми своите преживявания и натрупан опит, затова старателно събира мъдри мисли като сентенции и едноизреченски притчи. Това е съвсем характерна черта на човешкото мислене и целта е практическа – хората да избегнат заплахите в този свят и да не бъдат наранявани занапред от опасностите, които той крие. Външният свят стимулира стремежа към познание – при всяко събитие човекът трябва да знае своето място и предназначение, за да може да се задържи при неговите непрекъснати промени.

Тази толкова характерна черта на човешкото мислене обаче се оказва доста сложен процес, защото пътят на едно преживяване, което е осъзнато като достатъчно важно, за да бъде отбелязано, до неговото конкретно езиково изражение е твърде дълъг. Когато опитът намери израз в притча, поговорка, максима или афоризъм, един многослоен процес е завършен. [6]

ИЗЛОЖЕНИЕ

Старозаветната премъдростна традиция намира израз в корпус от книги, които разработват обща тематика, притежават сходни езиково-литературни особености, отразяват една и съща концептуална система и в същото време всяка от тях се откроява със свой специфичен облик, най-вече в стилистично отношение.

Старозаветните дидактично-поетични книги стават обект на все повече и все по-разностранни лингвистични проучвания (предимно от чужди учени) със своята безспорна художествена стойност, все още незаслужено схващана в българската наука като вторична или дори орнаментална спрямо богословската. Когато пристъпи към интерпретацията на изразните средства в тези толкова древни поучителни книги, съвременният читател сякаш се изправя пред лабиринт с няколко входа, отвещащи към един и същи изход, но по различни пътеки – неповторими късчета от цялостната картина на мъдростта. Пълнотата на изображението, която е крайна цел на интерпретацията, се явява отговор на онзи изконен вътрешен стремеж, характерен за човека от всяка една епоха – да открие смисъла на своето съществуване и закономерностите в света, да възплъти в езиков израз опита, който би го предпазил от опасности. Новият прочит включва нов опит, тъй като читателят не само влиза в активен диалог с автора, но и се превръща в съществен елемент от функционирането на текста.

И ако всеки народ облича в различна литературна форма своя опит, интелектуалните си достижения, то първото, което ни прави впечатление при старозаветните книги на мъдростта, е, че всички те са написани в поетична форма

или в поетизирана проза и че още тук – в избора на форма, жанр и авторов подход при изображението – се проявяват единството и разноликостта, задава се стилистичният профил на всяка от тях и на сборника като цяло.

Корпусът е по-обширен, но маркери на единството и разноликостта ще бъдат откروени в настоящия доклад като носители на основните каноничните произведения *Притчи Соломонови*, *Иов* и *Еклизиаст*, които Дж. Генунг – един от специалистите в областта на интерпретацията на библейските текстове – разглежда като своеобразна трилогия [4].

Каноничната книга *Притчи Соломонови* е централен текст на старозаветната премъдрост и възплащава в най-голяма степен идеите, мотивите, образите и основните изразни средства на тази традиция. Тя, може да се каже, представлява библейската премъдростна книга *par excellence* [7]. *Притчи* е фундаментална и във формално отношение, тъй като най-ясно изразява същността и многообразието на характерния за древноеврейската поезия паралелизъм в основните жанрови форми на старозаветната мъдрост (поговорката/притчата и сентенцията).

Книгата *Притчи* е безспорно поетична, но в какъв смисъл? Известно е, че в древните поучителни текстове формата на паралелизма е изпълнявала чисто практическа функция, като спомагала за по-бързото и лесно запомняне на мъдрите наставления: по логичен път втората част на изречението в предимно едноизреченските сентенции допълва първата или я обяснява. Но в текста на *Притчите* не винаги читателят може да предвиди съдържанието на втората част при прочита на първата. Много от тях съдържат изненадващ и понякога доста неочакван обрат в своята втора част, който е реализиран предимно със средствата на словесната образност, най-вече метафората. Нерядко притчата представлява своеобразна гатанка, а в много от примерите можем да доловим свежата ирония на автора или откровено сатиричния му тон. Притчите, построени чрез противопоставителен паралелизъм, са прекрасни примери за умело изграждане на антитеза, която за по-силно въздействие понякога е изразена чрез хиазъм – друга характерна особеност на еврейската поезия. В много притчи се долавя наративна динамика в кратката поетична форма. [3]

Разбирането на текста, в този смисъл, изисква правилно четене – четене с финес, четене между редовете, интерпретиране. Откриването на интензификацията, заложена във формата на притчите, при която едната част съдържа образ или идея, а другата, най-общо казано, обяснява или подсилва въздействието, въвежда читателя в един продължителен диалог, в който възображението му на интерпретатор е предизвикано.

Книгата *Иов* е написана в поетично-прозаична форма: поетичните диалози са поставени в една прозаична рамка, представляваща познат още от древната месопотамска литература разказ за страдация праведник. Тук неговият образ е ситуиран в напълно различен религиозен контекст и се разгръща в съвсем различна посока. В композиционно отношение старозаветната книга *Иов*, съзнателно или не, в най-голяма степен доближава древноеврейската литература до чуждите литературни образци, макар че нейният жанр не може да се определи еднозначно.

Повечето учени, които анализират формата на текста, се спират на въпроса за литературния род, към който той може да бъде отнесен. Трудно е да се каже дали развитието на сюжета, представянето на героите, техниката на поставяне и разгръщане на изпълнените с драматичност диалози са достатъчни основания това произведение да се разглежда като драма, или е по-правилно то да се възприема като епос, в който истинските борби са по-скоро вътрешни, отколкото външни. Дж. Генунг нарича книгата *Иов* „епос на вътрешния свят“, при който геройствата са духовни и сякаш се материализират в думите, вместо в делата [4].

Иов е философски разказ за епични вътрешни страдания, за борба между разума и чувствата – не абстрактен, а основан на една конкретна житейска история;

не примиренческа въздишка пред капризите на множество и често жестоки богове, а изпълнен с вяра и искрен разговор между човека и единствения негов Творец, при който въпросите в крайна сметка сами се превръщат в отговори.

Никакво реално движение в пространството не се описва в тази книга. Героят през цялото време остава статичен, но само физически, тъй като речта се явява пълен контраст на тази статика. Мащабните словесни картини не само маркират конкретни сюжетни ситуации, те се простират във времето до самото Сътворение, а пространствено обхващат едва ли не целия космос, при което читателят се „изгубва“ някъде между последователните речи и на моменти е възможно да се почувства откъснат от основния сюжет. В тази философска, епична драма сякаш Йов остава единственият герой, вътрешните му страдания – единствените действия, а единствената битка – тази между вярата и отчаянието. Ако книгата е философска, то това е особен вид философия, която не е представена чрез разчепкване на проблеми, обсъждане и достигане до някакви изводи, а се основава на опита, на преживяването; в която животът, смъртта, страданието не са *проблеми*, а *реалност*. Л. Абът вижда в Йов духовен Лаокоон, борец се с двете огромни „змии“ на съмнението и отчаянието, които за него са толкова реални, че последното, което го интересува в този момент, са префинените философски аргументи [1].

Авторът на *Йов* създава най-възвишената поезия на старозаветната мъдрост, а текстът му се оценява като най-сложния измежду всички премъдростни книги, съдържащ множество непознати думи, повечето вероятно заемки. В сравнение с останалите канонични произведения на мъдростта в това образът на автора е най-многопластов, което е видно на всички текстови нива – в композиционното оформяне на творбата, във въвеждането на персонажите и по-нататък в разгръщането на характерите, в открояващата се идейна позиция, в художественото изображение, дори в избрания модел на разговор с читателя. Противопоставянето на прозаично и поетично съответства на противопоставянето на разказа за героите и този на самите герои. Семантичният паралелизъм, който в *Притчи Соломонови* се реализира в цялото си многообразие, авторът на книгата *Йов* превръща в силен художествен похват, като го уплътнява с много по-голяма доза метафоричност не толкова с цел конкретизация и детайлизация, колкото за постигане на интензификация и на ефекта, който днес бихме нарекли „драматизация“ [2].

Третата част на своеобразната канонична трилогия на мъдростта – книгата *Еклисиаст* – поставя макротемата за успеха (ползата) и неуспеха в една съвсем нова перспектива, която по никакъв начин не противоречи на традиционната, но подлага на съмнение някои утвърдени от нея концепции.

Сборникът с поучения, събрани от мъдрите мъже на Израил и изговорени от самата персонифицирана Мъдрост – *Притчи Соломонови* – дава практическите напътствия за постигането на успех. Следването на инструкциите гарантира отплата – здраве, благополучие, семейно щастие, дълъг живот и спокойни старини, затова всички са призвани да живеят благоразумно, да постъпват проникателно, да търсят разума и да не се отклоняват от пътя на правдата.

Когато се залавя с темата за мъдростта, авторът на *Йов* изобщо не повдига въпроса за наградата на праведника, а вместо това поставя в центъра самия него – с неговите автентични преживявания и опитности. В един свят на катастрофичност той ще докаже, че наградата не е единственият мотив за богопочитание, че съществува вяра в Бога, която не зависи от възможните придобивки.

Еклисиаст поставя проблема в различен ракурс. Той приема „самоличността“ на известния със своята мъдрост, власт и благополучие цар Соломон, но вместо да заговори с гласа на царя мъдрец, с гласа на традицията, още в първата глава убедително заявява: „Всичко е суета“.

Текстът на книгата е изграден от няколко кръга размишления по различни теми и не следва един определен сюжет. Темите и подтемите не се изчерпват последователно, а се подхващат на различни места и образуват тематични гнезда, обхващащи широк спектър от явления и проблеми. Обединяваща и организираща нишка в тази тематична структура се явява повтореният многократно рефрен и основна сюжетна метафора „Всичко е суета“/ „И това е суета“.

Привидният конфликт на гледни точки е целен риторичен похват – за да полемизира с определени разбирания на традиционната мъдрост, авторът използва формата на изобличителната реч, в която различни гледни точки се представят само за да бъдат оборени. Да, праведният ще бъде възнаграден, но в живота („под слънцето“) често несправедният благоденства и грешници живеят дълго в своето нечестие, *затова* суета е стремежът към богатство, суета са удоволствията, включително тези, които са плод на човешкия труд, суета е дори търсенето на мъдрост, защото многото знание носи тъга, а в крайна сметка мъдрите и неразумните имат една и съща съдба. Не е суета *самият живот* – неповторимият дар от Твореца, и тайната на истинския успех е в това, той да бъде изживян с благодарност и страхопочитание към Дарителя.

Дихотомията земя – небе (*тук*, на земята – „под слънцето“, „под небето“; *там*, горе, където се намира Създателят) е заложена в текста още от самото начало: „Бог е на небето, а ти на земята“ (*Еклисиаст* 5:1). [5] Всичко, което Проповедникът е изпитал на тази земя, всяко благо, до което се е докоснал, се е оказало преходно, неуловимо, извън неговата власт, но на тази неуловимост той противопоставя радостта от приемането на щедрия дар, който идва от горе, от „Божията ръка“.

Старозаветната книга *Еклисиаст* също като останалите произведения от премъдростния корпус се отличава със собствен и неповторим художествен стил. Авторът облича своите философски разсъждения в поетизирана проза и майсторски използва експресивните възможности на ритмиката и стилистичния ефект на повторението.

Генунг дори извежда тази характерна за текста повторителност и цикличност в един по-широк контекст, при който *Еклисиаст* „завършва симетричния корпус“ на премъдростната литература, поставяйки края там, където е неговото начало, и по този път нищо не е изгубено, а напротив – ценностите са преосмислени [4].

В *Притчи Соломонови* откриваме какво трябва да правим *тук*, на земята, какви са устоите ни „под слънцето“. В *Иов* праведният отправя погледа си нагоре, към небето, за да намери основания за своята вяра в Твореца при една нова ситуация на разклатени устои, при която земята се тресе под нозете му и всичко, постигнато „под слънцето“, вече не го ползва. Авторът на *Еклисиаст*, сякаш вече открил своите основания, ни ги поднася спокойно, от позицията на възрастта, на опита, на проникновението.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Не е достатъчно да се каже, че каноничните книги *Притчи*, *Иов* и *Еклисиаст* са централни и представителни за целия старозаветен премъдростен корпус; че различните художествени подходи към единството от теми, идеи и мотиви и

вероятната допълнителна обработка на текстовете ги поставят в едно отношение на интертекстуалност. Връзката между тях не е само литературна, но и дълбоко концептуална, тъй като всяка част от своеобразната трилогия представя отделни аспекти на старозаветното разбиране за мъдростта: истината на притчите би останала напълно неразбрана без опита на страдащия Йов и трезвата мъдрост на Еклисиаст.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Abbott, L. The Life and Literature of the Ancient Hebrews, Boston, 1901, <http://www.questia.com/read/1979711>, с. 233.

[2] Alter, R. The Art of Biblical Poetry, New York, 2011.

[3] Alter, R. The wisdom books: Job, Proverbs, and Ecclesiastes: A Translation with Commentary, 2010.

[4] Genung, J. F. A Guidebook to the Biblical Literature. Boston: Ginn, 1919, <http://www.questia.com/read/18795981>.

[5] Итън, М. Стар Завет. Еклисиаст, С., 2003, с. 62.

[6] Фон Рад 1972: Von Rad, Gerhard. Wisdom in Israel. Abingdon, Nashville, 1972.

[7] Vriezen, T. C., A. S. Van Der Woude. Ancient Israelite and Early Jewish Literature (trans. Brian Doyle). Boston: Brill, 2004, <http://www.questia.com/read/117614038>, с. 439.

За контакти:

Нина Топалска, редовен докторант при Катедрата по български език, литература и изкуства към Факултет „Природни науки и образование“ на Русенския университет „Ангел Кънчев“. E-mail: ntopalska@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.